

ДО ЮВІЛЕЇВ, ПАМ'ЯТНИХ ДАТ, ВАЖЛИВИХ ПОДІЙ

УДК 28(100):262-14

DOI <https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.97.13>

Анатолій Колодний

СТЕПАН ЯРМУСЬ – МИСЛИТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ДІАСПОРИ До сторічного ювілею

Стаття є даниною пам'яті українських релігієзнавців відомому українському богослову, церковному і громадському діячу з Канади професору і священнику Степану Ярмусю, якому в травні 2025 р. виповнилося 100 років. В поданій біографії коротко описується життєвий шлях видатного українця, визначається його вклад в утвердження і розвиток українського православ'я.

В статті підкреслюється, що довголітнє проживання в закордонні не внесло змін у світогляд і віру отця Степана Ярмуса. Він залишився українцем і православним християнином. Займаючи помітні посади в Українській Греко-Православній Церкві (УГПЦ), отець всіляко сприяв збереженню її національного обличчя, української православної традиції. Видрукувані праці отця-доктора, які частково аналізуються в статті, є прикладом живої української богословської думки, яка нині переживає новий період свого відродження. З появою Церкви Київського Патріархату професор-богослов включився в лави тих, хто підтримував її становлення і розвиток, став професором її Духовної Академії і почесним співробітником Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Ключові слова: Степан Ярмусь, православна діаспора, Українська Греко-православна церква Канади, Колегія св. Андрея у Вінніпезі, «Досвід віри українця».

Anatolii Kolodnyi

STEPAN YARMUS – A THINKER OF THE UKRAINIAN ORTHODOX DIASPORA To the Centennial Anniversary

The article is a tribute to the memory of Ukrainian scholars of religion to the famous Ukrainian theologian, church and public figure from Canada, professor and priest Stepan Yarmus, who turned 100 in May 2025. The presented biography briefly describes the life path of an outstanding Ukrainian, determines his contribution to the establishment and development of Ukrainian Orthodoxy. The article emphasizes that long-term residence abroad did not change the worldview and faith of Father Stepan Yarmus. He remained a Ukrainian and an Orthodox Christian. Holding prominent positions in the Ukrainian Greek Orthodox Church (UGOC), the father in every way contributed to the preservation of its national face, the Ukrainian Orthodox tradition. The printed works of the father-doctor, which are partially analyzed in the article, are an example of living Ukrainian theological thought, which is currently experiencing a new period of its revival. With the emergence of the Church of the Kyiv Patriarchate, the professor-theologian joined the ranks of those who supported its formation and development, became a professor at its Theological Academy and an honorary employee of the Department of Religious Studies of the G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine.

Keywords: Stepan Yarmus, Orthodox Diaspora, Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada, St. Andrew's College in Winnipeg, "The Experience of Faith of a Ukrainian".

Степан Ярмусь гордився своєю належністю до волиняк, серед яких, як він наголошував, завжди жив дух «вільного українства». Народився отець 25 травня 1925 року в селі Лідихів, що біля Почаєва. Юнаком, разом з багатьма односельчанами, в липні 1942 року був вивезений на примусові роботи в Німеччину, з чого й почалися його «мандри» різними закутками Європи. Восени 1944 року Ст. Ярмусь з групою товаришів вступив в ряди вояків дивізії «Галичина», а згодом – Першої Дивізії Української Національної Армії. Коли наближався

кінець війни, то, згідно з домовленістю українського військового командування з командою англійських збройних сил, українські військові частини перейшли в англійський полон. Два роки вони перебували в статусі полонених в Італії, а пізніше ще півтора року в Англії.

В 1951 році Степан Ярмусь був запрошений на пастирські курси, які були організовані адміністрацією Української Автокефальної Православної Церкви в Лондоні. У вересні 1956 року він прийняв дияконське й священниче свячення від митрополита

Никанора й був призначений на Свято-Миколаївську парафію в Лондоні, в якій, як священник-робітник, прослужив чотири роки. У вересні 1960 року отець став стипендіатом Української Православної Церкви Канади і поступив на її богословські студії в Колегії св. Андрея у Вінніпезі. Чотирирічну програму навчання на них він закінчив за два роки. З листопада 1962 року Ст. Ярмусь з благословення митрополита Іларіона (Огієнка) став працювати в Канцелярії Консисторії Української Православної Церкви. Він був тут помічником редактора «Вісника», який тоді редагував д-р Юрій Мулик-Луцик. Тринадцятий Собор УПЦК обрав його в члени Консисторії, а Консисторія призначила на посаду Секретаря своєї Президії. З цієї посади Степан Ярмусь зрештою звільнився 1967 року і вибрав душпастирську працю в об'єднаній парафії у провінції Саскачеван. Проте вже влітку 1969 року отця було призначено на посаду головного редактора «Вісника» УПЦК й церковного календаря «Рідна Нива». Восени 1969 року Ярмуса було запрошено викладати курс гомілетики в Колегії св. Андрея у Вінніпезі.

Степан Ярмусь був також пов'язаний із видавництвом і друкарнею «Українського Голосу», де часто друкувалися його статті. У 1970 році він почав, а в 1974 році закінчив програму бакалаврату в Манітобському університеті. На цій підставі Колегія св. Андрея замінила його попередній диплом на диплом магістра богослов'я. 1977 року, після закінчення клінічного пастирського вишколу в Міжконфесійному пасторальному інституті і написання магістерської праці «Проблема пастирського покликання», здобув диплом магістра священної теології. В 1981 році на основі пророблення курсів, семінарної праці та написання дисертації на тему «Людина й душпастирство в богословському вишколі Православної Церкви» одержав диплом доктора душпастирства. В цій дисертації Ст. Ярмусь розробив оригінальний концепт пастирської антропології.

Від 1975 до 1985 року доктор був повноштатним, а потім – неповноштатним (за сумісництвом) професором Колегії Св. Андрея. У 1985 року Церковним Собором його обрано на адміністративну посаду Голови Президії Консисторії Української Православної Церкви Канади. За час каденції Степана Ярмуса на посаді Голови Президії Консисторії УПЦК відсвяткувала 1000-річчя хрещення Русі-України та завершила переговори зі Вселенською Патріархією встановленням сопричастного єднання з нею, що сталося 1 квітня 1990 року. В той день єпископ Юрій Калішук і отець-протопресвітер Степан Ярмусь (УГПЦ) стали у Патріаршому Соборі Св. Георгія в Константинополі до св. Престолу разом із главою Константинопольської Церкви митрополитом Варфоломеєм – теперішнім

Вселенським Патріархом. Вони здійснили Божественну Літургію й спільно причастилися. Літургію цю відкривав отець Ст. Ярмусь. Він виконав її початок українською мовою. Певно що це сталося перший раз в історії Вселенської Патріархії. Всі інші виголосили в цій Літургії владика Юрій і отець-доктор Ст. Ярмусь проголошували своєю рідною українською мовою. Українська мова була визнана Вселенською Патріархією як мова, що є придатною для літургійного Богослужіння.

Бажаючи опрацювати предмет богослужбової духовності, отець Ст. Ярмусь ще в 1984 році записався на нові студії в духовній семінарії у Сан-Франциско, які закінчив лише в 1994 році. Написавши докторську дисертацію «Миряни у звершенні Божественної Літургії», він одержав диплом доктора богословських наук.

Степан Ярмусь є автором понад 50 праць на теми богослов'я, душпастирства, геронтології, духовності, богочинства та філософії. Він був також автором та редактором біля 10 підручників, співредактором видань Української Греко-Православної Церкви. Очолюючи декілька років Редакційну Колегію газети «Український голос», він видрукував на її шпальтах велику кількість статей з питань церковного і суспільного життя, які ввійшли потім частково у підготовлену ним збірку «Журналістичний профіль» обсягом понад 600 широкоформатних сторінок.

Отець-доктор Ярмусь був також відповідальним редактором «Вісника» і календаря «Рідна Нива». Після відвідин України він особливо втішався своїм статусом Почесного наукового співробітника Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Він став також Почесним професором кафедри філософії Державного університету ім. Лесі Українки в м. Луцьку на Волині. В академічних і церковних колах України професор-богослов багато років користувався особливою повагою. Він бував в цей час доповідачем чи співдоповідачем на різних академічних форумах, конференціях, симпозіумах, засіданнях відділів академічних наукових інститутів. Мав свої видруки в різних наукових збірниках, часописах, газетах. Праці Ст. Ярмуса знаходяться в багатьох наукових бібліотеках України.

Богослов біля 10 років працював професором, а також деканом богословського факультету Колегії св. Андрея у Вінніпезі. Водночас він був редактором наукового видання цього факультету «Віра й Культура». Прийшлося виконувати професору в цю десятирічку й функції Президента Видавничої Спілки «Тризуб», що видруковувала щотижневу газету «Український Голос», а водночас займалася великою благодійницькою діяльністю для України. Незважаючи на велику завантаженість богословською та

адміністративною роботою, отець знаходив час для опікування церковною громадою в містечку Кенорі, що в провінції Онтаріо.

Майже щорічні приїзди отця Степана Ярмуса в Україну після здобуття нею незалежності – це не тільки відвідини родичів і друзів, а й неодноразові виступи на різних зібраннях науковців, творчі дискусії з ними, зустрічі з відомими в Україні церковними і громадськими діячами, науковцями, відвідини церковних і культурних установ, презентація своїх нових книг, виступи з лекціям у вищих навчальних установах міст Києва, Луцька, Одеси, Чернігова, Севастополя. Його слухали студенти Національних університетів ім.Тараса Шевченка в Києві і Києво-Могилянської Академії. Доктор-богослов активно співпрацював із Відділенням релігієзнавства ІФ НАНУ при виданні «Релігієзнавчого словника», десяти томної «Історії релігії в Україні», подавав статті-довідки до «Української Релігієзнавчої Енциклопедії» і до «Енциклопедії України». Статті доктора з'являються на сторінках таких знаних в Україні видань, як «Київська старовина», «Пам'ять століть», «Українське релігієзнавство», «Історичний календар», «Український богослов», «Русалка Дністрова», «Історія релігій в Україні» та ін. Ст. Ярмусь є автором багатьох розділів колективних монографій і статей в тематичних наукових збірниках, видрукуваних різними інституціями в Україні.

В останні роки свого творчого життя Ст. Ярмусь зауважив на тому, що його як богослова-науковця більше шанують в Україні, ніж в Канаді, а Церквою, якій віддав стільки років свого життя, залишається майже забутий. Зате на його бесіди на духовні теми стали приходити українські баптисти. Особливо чутно – як в Канаді, так і в Україні – звучав голос професора на захист Українського Православ'я, його Церкви – Київського Патріархату, який нагородив Ст. Ярмуса за це орденом святого Володимира. За громадську діяльність, зорієнтовану на утвердження незалежності України, її духовну і національну розбудову, за реальну реалізацію Огієнкового гасла, що «служити своєму народу, то служити Богові, Українській Церкві», Степан Ярмусь одержав в Україні медаль Бориса Грінченка і медаль Арсена Річинського.

В Україні до років Незалежності мало що знали про Степана Ярмуса. Його прізвище зустрічалося серед тих, кого, як буржуазного націоналіста, в соціалістичні часи блюзнірно зараховували до «найлютіших ворогів українського народу». Багата і різноманітна творча спадщина науковця-богослова, філософа й історіософа залишалася недоступною для вивчення, бо ж знаходилася під заборонаю. Та й не доходила вона в Україну. А між тим Степан Ярмусь працював на незалежність від Московського

колонізатора його Рідного Краю навіть в далекій Канаді. Про це свідчить не лише зміст його наукових і науково-публіцистичних праць, а й діяльність у структурах Української Греко-Православної Церкви Канади. Після одержання Україною незалежності ми, українські науковці, прагнули поближче пізнати творчий доробок професора-релігієзнавця з Канади. Ми зустрічалися з ним в Україні вже як брати-однодумці, хоч знайомство наше відбулося задовго до нашого очного побачення. В своїх листах він йменував автора цієї статті «друже/брате». І то так: ми стали братами. Нас поріднила Україна, боротьба за Помісність Українського Православ'я. Я вважав своїм обов'язком взятися за праці Степана Ярмуса, які друкувалися в різні роки в Канаді, і, уважно прочитавши їх, підготувати на їх основі змістовно цільну книгу «Досвід віри українця» (К., 2000, перевидання 2007). Книга розкриває бачення богословом особливостей віри українця не лише в історичному контексті, а й в контексті сьогодення.

Значний творчий доробок Степана Ярмуса ще чекає на своє дослідження. Але вже зараз зрозуміло, що перед нами цікавий богослов, неординарний релігієзнавець – релігієзнавець-філософ й історіософ. Оригінальність філософського мислення професора визначає зорієнтованість його як науковця на проблеми антропології. І тут він в українській філософській думці неперевершений, бо ж у своїх підходах до людини, її життя керувався міждисциплінарними підходами, задаючи основний тренд в розумінні сутності духовного життя народу. Науковим здобутком Ст.Ярмуса є висновок про те, що при вивченні характеру духовності народу, в т.ч. і українського, треба підходити під релігійно-філософським кутом з особливим використанням етно-психологічних критеріїв. Враховуючи те, що розуміння духу християнства і спосіб християнського практикування залежить насамперед від духовності народу, який приймає Євангеліє, професор досить специфічно прослідковує зміну духовності українського народу від давніх часів до сьогодення, вводячи при цьому в науковий обіг поняття *вісі духовної орієнтації українця*. Коріння духу народу треба шукати в ґрунті його релігійних вірувань. Саме релігійність, на думку професора, забезпечує людей духовною рівновагою, а правослаvnість і національні почуття є фактором їх ідентифікації.

Не переповідаючи основні положення філософського світорозуміння Ст. Ярмуса, закликаємо читачів зануритися в його процес опанування істини, який потужно викладений у працях отця. Відзначимо те, що Ярмусь як богослов і священнослужитель в своєму розумінні питань буття й історії релігії демонструє нам широкі погляди, йому не

притаманна вузька православна ортодоксальність. Так, він не розглядає поганство як якусь небажану випадковість, а включає його в контекст духового шляху людини до істинного, живого Бога. Не все й в християнстві до душі богослову. Він обґрунтовано твердить, що для Українського Християнства чужою є ідея аскетизму, відречення від радощів земного життя в ім'я якогось відлюддя.

Значну увагу дослідник приділяє з'ясуванню проблеми православності Українського християнства. При цьому виразниками його духу в працях професора постають такі постаті українства, як Іларіон Київський, Петро Могила, Іларіон-Огієнко.

Степана Ярмуса турбував сьогоденний стан християнства у світі, який він характеризував як кризовий у переддень свого двохтисячоліття. Одним із виявів цієї кризи, наголошує професор, постають релігійні бродіння нашого часу, з'явлення на релігійному полі все нових і нових релігійних течій. Отець Степан, на відміну від багатьох православних богословів, не прагне просто відкинути їх як ересь. На прикладі харизматизму він доводить, що такі рухи з'являються з необхідністю, що вони мають свої передумови в самому християнстві. Все залежить лише від того, як ці передумови витлумачити. То ж і маємо водночас Харизматизм і псевдо-Харизматизм. Привертає увагу праця Ст. Ярмуса про масонство, в якій він доводить релігійність цієї течії і водночас показує докорінну відмінність її від православ'я.

Більше всього Степан Ярмусь опікувався долею Українського Православ'я, збереження його самобутності й утвердження Помісності Української Православної Церкви. А це тому, що православність (і саме в нашому національному виявленні) професор розглядав як невід'ємну рису українства. Його турбує те поверхове ставлення української людини до освоєння і збереження своєї православності, яке нині часто зустрічається, пошуки якоїсь іншої релігійності. Ярмусь пропонує шляхи утвердження її в своїй рідній православній духовості через освоєння досвіду віри українця, наголошуючи водночас на важливості душпастирської роботи священника.

В розкритті природи душпастирства у своїх працях богослов, на нашу думку, є неперевершений. Тут знову виявилися його антропологічні наукові зацікавлення, психологічні підходи до людини і людських спільнот. Справжнє душпастирство, вважає отець-професор, вимагає знання людської природи, життєвого та духовного досвіду, особистого обдарування на це служіння.

Найбільшим досягненням Ст. Ярмуса вважається введення у широкий науковий обіг українського філософствування поняття *духовості*, відрізняючи його від широко вживаного в нашій гуманітарній науці поняття *духовності*. Він також розкрив

природу кордоцентризму як одного з докорінних виявів української християнської духовості. Можна погоджуватися з його аргументацією, а можна її не сприймати, але саме такий хід мислення послужив тією підвалиною, яка спонукала богослова взяти на себе ношу впорядкування праць геніального українського (і це отець аргументовано обстоює) мислителя-кордоцентриста Памфіла Юркевича. Це було зроблено тоді, коли в Україні ім'я цього філософа числилося в переліку розкритикованих і відкинутих ленінізмом з нашого життя. Скажемо тут прямо: Юркевича ми спочатку вивчали по Ярмусю. І це не випадково. Професор виокремлює антропологічну зорієнтованість як характерну рису (а чи то й принцип) українського філософствування і веде її від Григорія Сковороди через Юркевича до митрополита Іларіона (Огієнка), який був його духовним наставником і який в розробці проблем людини Степаном Ярмусем знайшов своє продовження.

Враховуючи те, що проблеми духовості нині набирають універсального значення, є сенс виокремити ще одну характерну рису творчого думання Степана Ярмуса. Це – певна зажуреність, сумливість. Можна сказати, що вона у нього сформована довгорічним життям за умов нерідного діаспорного буття і постійною тугою за своїм Рідним Краєм. Але тут слід ще додати, що її також сформувала та трагедійна ситуація, яка вразила Українське Православ'я після поглинення Київської митрополії Московською Церквою і яка в різних виявах вела його до тієї Шевченком названої «Церкви-домовини», без відродження якої вже у формі Помісної Православної Церкви про вільну Україну досить говорити. Степана Ярмуса турбувала нинішня ситуація в Православ'ї країни його батьків. Він всі свої сили віддає обстоюванню в Канаді права на єдине представництво в українському православному світі Церкви Київського Патріархату, за що в останні роки життя посипалися на нього різні форми несприйняття від тих, хто в засліпленні ідеєю канонічності – опосередковано чи прямо – став на підтримку в Україні тих з православних, для кого рідне забулося або залишається непобаченим. Такі знайшлися і в рідній для отця Українській Греко-Православній Церкві Канади. То ж, як емерит, отець останні роки свого життя провів в старечому домі, фактично забутий нею.

Українська релігієзнавча спільнота в час його емеритства не забувала Степана Ярмуса. Телефонно, інтернетно та листами ми постійно спілкувалися з ним. Його статті з'являлися в різних видруках в Україні, доповіді виголошувалися/зачитувалися на наукових конференціях. Праці мислителя й тепер вивчаються і цитуються студентами, аспірантами, докторантами, знаними науковцями та викладачами духовних і світських навчальних закладів.

Можна сказати певно, що ми повернули Ярмуся-дослідника в українську релігієзнавчу науку, в контекст нинішньої філософської і релігієзнавчої думки України. Його досвід віри як українця слугує Отчому Краю в роки його духовного і національного відродження, в роки вибудови незалежної держави Україна, автокефалії Української Церкви.

Дослідницька діяльність Степана Ярмуся одержала високу оцінку знаного канадського професора-українця Ю. Мулика-Луцика. Він зокрема наголошує на тому, що Ст.Ярмусь заманіфестував українське мислителство її релігійно-філософською спрямованістю. Але його релігійно-філософський підхід до порушуваних ним проблем базується не на спекулятивності й абстрактності категорій мислення, а спирається виключно на життєву дійсність. До основних елементів того підґрунтя, на якому базується релігійно-філософський підхід Ст. Ярмуся до людини й людської спільноти та до їхнього життя й духових інтересів, належать саме психологічні критерії. На противагу традиційній філософії релігії, що має абстрактно-спекулятивний характер, філософське мислення Ярмуся в його відношенні до сутності релігії в основному спрямоване на ті факти, які можна коротко означити як «релігійне життя й переживання». Релігійно-філософський характер мала з елементами психологізму його магістерська праця «The Problem of Pastoral Calling – A Study of Religious Attitudes and Vocational Responses», а також докторська дисертація «Fate of the Individual and Pastoral Care in Eastern Orthodox Theological Education – Some Steps Towards the Percepts of Pastoral Anthropology».

Авторське зацікавлення природою релігійного духу не могло не привести Ст. Ярмуся до дослідження духовості українського народу, до якої він підходить з релігійно-філософського становища, яке в тому випадку позначилося в нього перевагою критеріїв психологічного характеру. З того факту, що отець класифікує у підзаголовку цю свою працю як «Короткий орієнтаційний нарис», евенуально можна зробити висновок, що її зміст він сам вважає не за теорію сутності духовості українського народу, а тільки за ілюстративні приклади, які, на його думку, свідчать про те, що до справи характеру духовості нашого народу треба підходити під релігійно-філософським кутом, з особливим фокусуванням на етно-психологічні критерії в методології дослідження її. Означення «духовість народу» – це не *flatus vocis*, не дух без значення. Це означення має підставу в тому феномені, який Вільгельм Вундт, цей основоположник модерної психології, позначив терміном «*Volksgeist*», тобто «дух народу». А «дух народу» досліджує та галузь психології, яку В. Вундт започаткував під назвою «*Volkerpsychologie*» («народна психологія»). Корені

«духу народу», – каже В. Вундт, – треба шукати в ґрунті релігійних вірувань народу, в його традиційних звичаях і в його мові.

Цю «подробицю» з історії психологічних досліджень треба мати на увазі у зв'язку з тим, що, на думку о. Степана Ярмуся, творчість кожного з українських видатних мислителів по суті є, так би мовити, маніфестацією духовості українського народу. У цій його думці *implicite* виражене його критичне становище щодо тих дослідників, в яких є тенденція показувати духовість наших чільних мислителів у призмі впливовості, чи, точніше кажучи, ксеновпливовості. Як приклад, можна згадати той факт, що дехто з наших дослідників духовості Григорія Сковороди вважає продуктом впливу німецьких містиків, переважно Йоганнеса Екгарта й Якоба Беме. Подібно цьому дехто твердить, що релігійний аспект духовості Тараса Шевченка був під впливом твору «*Imitatio Christi*» («Наслідкування Христа») Томи Кемпійського. Твердження С. Ярмуся, що той феномен, яким є наша етнічна духовість, виявився стабільним на всьому історичному шляху українського народу, незважаючи на мінливі обставини його життя, очевидно само собою означає, що за того чинника, який вирішив характер української духовості, він вважає не щось інше, а тільки вдачу українця.

Але, як видно, етнічну вдачу Ярмусь вважає тільки за потенціал, який в обставинах абсолютного гніту може й не актуалізуватися, тобто не проявляти себе, а тим самим і не відігравати якусь роль у формуванні етнічної духовості такого народу, який опинився в умовах крайнього поневолення. Тоді на місці природної етнічної духовості такого народу (чи принаймні в деяких його прошарках) може постати другорядна духовість – така, що являє собою продукт поневолення.

Появу такого феномена Ст. Ярмусь обґрунтовано ілюструє явищем, який деякі мислителі назвали «*Homo sovieticus*», маючи на увазі кожен таку людину в СРСР, в якій той потенціал, що ним є її етнічна вдача, під тиском великого гніту перестав актуалізуватися. Тому на місце її етнічної духовості прищепилася другорядна (специфічно «совєтська») духовість, що надзвичайно непокоїло професора.

Однією з тих новацій, що наявна в дослідженні Ст. Ярмуся «Духовість українського народу», є думка про те, що приписування Візантії заслуг у прищеплюванні українському народові християнської культури є великим перебільшенням. Виходячи з такого висновку, як аксіоми, що розуміння духу християнства та спосіб практикування його залежали від духовості того народу, що прийняв цю релігію, Ст. Ярмусь твердить, що наші предки рівнем свого християнського життя перевищували греків (від яких вони прийняли Віру Христову). Адже,

зазначає він, ще навіть тоді, коли русичі (предки українського народу) не були християнами, під оглядом етичного аспекту своїх релігійних вірувань вони перевищували християнську Грецію.

Також однією з новацій філософського мислення Ст. Ярмуса є той факт, що він теоретично провів лінію розмежування між тими двома предметами дослідження, які можна окреслити як два основні аспекти сприймання релігії та поняття про її сутність. Критерій першого з них полягає в етико-фідеїстичному прагматизмі *per se*, а критерієм другого з них є церковно-віросповідна нормативність.

Той аспект сприймання релігії й поняття про її сутність, критерієм якого є етико-фідеїстичний прагматизм, у сфері християнства полягає саме в релігійному житті й переживанні – такому житті, яке згідне з євангельськими етичними імперативами, і в такому переживанні християнина, що полягає в його відчутті свого душевного зв'язку з Богом. Таке сприйняття сутності релігії й поняття про її сутність, критерієм якого є церковно-віросповідна нормативність, полягає у вимозі знання й практикування різних норм (догмати, канони, церковний устав, церковний молитвослов і т. ін.) як передумови правдивого сповідання й практикування Віри Христової. Маючи на увазі ті два явища, що були тут названі «двома аспектами сприймання релігії й поняття про її сутність», Степан Ярмусь на етнічній основі (на матеріалі зроблених ним досліджень) проголошує, що українські народні маси, не знаючи основних церковно-віросповідних норм, силою самого цього факту здетерміновані обмежуватися тим аспектом сприймання своєї віри і поняття про неї, який в основному базується на тому критерії, яким є етико-фідеїстичний прагматизм. При цьому вони все ж таки переконано вважають себе за правовірних послідовників своєї віри й членів своєї Церкви.

У зв'язку із наявністю питання про взаємовідношення між цими двома аспектами сприймання християнства й поняття про його сутність С. Ярмусь, між іншим, згадує про факт релігійно-психологічної мотивації, що лежить в основі апологетів тієї Церкви, яка була названа «Українською Автокефальною Православною Церквою» й заснована (під проводом митрополита Василя Липківського) в 1921 р. шляхом установлення єпископату для

неї т.зв. «олександрійським чином», тобто шляхом поставлення єпископів священниками, а не архієреями (як цього вимагають канони Православної Церкви).

То ж зрештою підкреслимо той факт, що домінантною прикметою науково-дослідницької творчості С. Ярмуса є її методологічна інтенція. Завдання своє він вбачає не в постулюванні розв'язок тих проблем, якими є різні аспекти справи духовості українського народу, а переважно в намірах запропонувати свої сугестії щодо методології дослідження етнічного «психе» нашого народу.

Всі дослідницькі праці Ст. Ярмуса характеризує принцип, який висловив ще філософ Б. Спіноза таким імперативом: завданням дослідника є «*non irridere, non odisse, sed intellegere*» («не насміхатися, не ненавидіти, а тільки вивчати»). Ця його орієнтація на вивчення, а не критичну оцінку чи засудження того чи іншого факту релігійного життя, вихід за межі традиційних «табу» щодо тем дослідження часто викликали неприйняття в богословсько-священничому середовищі. Ст. Ярмусь з особистого досвіду знає наслідки порушення печаті цього «табу». Йдеться про засудження його спроби проаналізувати психологічну природу т.зв. «харизматизму».

Однією з фундаментальних причин трагедії філософії й науки у нас є наївне переконання в тому, що якщо хтось наважиться зайнятися табуованою темою з метою пізнати її сутність саму по собі, того вважають (цілком помилково) за «прихильника» й «пропагандиста» цієї справи. Об'єктивний аналіз явища чи процесів не означає їх виправдання. Тут важливе розмежування об'єкта, тобто самого явища, і того, хто його вивчає. Досліджуючи табуовані теми, отець-доктор відкривав перспективи для православного богословствування.

На 90-му році свого життя 9 квітня 2015 року відійшов до Божого Дому православний священник, релігійний, громадський, науковий і культурний діяч, богослов, філософ, журналіст і видавець, наш друже-брате отець-доктор професор Степан Ярмусь. Він живе в нашій пам'яті, в наших збірках, книгах, енциклопедіях. Він є для нас символом українськості, православності, мудрості, патріотизму. Дякуємо, Отче!